

Het slot Well of het Huis van Malsen

Taco Hermans, Edwin Orsel en Elly van Soelen¹

De restauratie in 2005 van het exterieur van het Slot Well in Gelderland², ook bekend als het Huis van Malsen, bood de mogelijkheid de gevels van het oudste deel van het kasteel, de woontoren aan de oostzijde, op te meten en de daarin aanwezige bouwsporen te documenteren en te interpreteren. Tot dan toe was er van deze gevels geen betrouwbare opmeting voorhanden. In het interieur kon vrijwel geen onderzoek worden verricht en daardoor konden de bouwsporen in de gevels niet gekoppeld worden aan gegevens in het interieur.

Voor ons onderzoek is dankbaar gebruik gemaakt van het onderzoek van Berends en De Bruyn *cs.*, die aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw onderzoek konden doen onder de vloer van de huidige kelder, waarbij gegevens boven water kwamen over de vroegere indeling van de toren.³ Het archiefonderzoek heeft geleid tot veronderstellingen en antwoorden wat betreft de bezitsgeschiedenis, maar helaas ontbreekt in de archieven het verhaal van de bouw. Nieuwe inzichten verkregen op basis van de verschillende onderzoeksgegevens leveren het hierna volgende artikel op.

Afb.1. Slot Well vanuit het zuidoosten

Omschrijving

Het Slot Well is gelegen aan de noordostrand van het dorp Well en is evenals kasteel Ammersoyen gebouwd in een oude bedding van de Maas (afb. 1). Hierdoor was men verzekerd van de aanvoer van water voor de gracht. De aanleg van het huis bestaat uit drie eilanden: het omgrachte kasteelterrein, een L-vormige voorburcht en tenslotte een ten noorden daarvan gelegen rechthoekig eiland met in de noordoosthoek een vijver die waarschijnlijk het restant is van een wiel.

Het burchtterrein is vermoedelijk ontstaan uit een in oorsprong vierkant terrein, waarvan in de noordoosthoek een klein rechthoekig terrein is afgescheiden, waarop aan de oostzijde een woontoren is gebouwd. Dit kleine terrein werd eveneens omgracht. Wat de relatie is van het ten noorden gelegen eiland met de rest van het burchtterrein is niet duidelijk. Wellicht was hier in oorsprong een (moes)tuin.

Bezitsgeschiedenis⁴

De Van Malsens

Rond 1060 bezit een Herman van Malsen allodia in de Bommelerwaard.⁵ Deze Herman is waarschijnlijk een voorvader van het geslacht Van Kuyc dat tot 1139 de naam Van Malsen voerde en verbonden was aan het slot te Cuijk.⁶ Well wordt niet genoemd.

In 1263 is Nicolaas van Malsen een van de edelen die een oorkonde mede ondertekent.⁷

Een oorkonde uit 1297 verhaalt van grondverkoop in het rechtsgebied van Well, waarbij het aangrenzend land in het bezit is van ridder Ghiselbertus van Malsen.⁸ Nicolaas van Malsen *helt sin guet Ten Welle to Sutphenschen recht, also alst geleghen is* in 1326 in leen van Reynout II, graaf van Gelre.⁹ Deze Nicolaas zou een zoon kunnen zijn van Ghiselbertus gelet op de jaartallen.

De Van Malsens hadden ook allodia in Brabant, in het rechtsgebied van Herpt, grenzend aan Heusden. Hendrik van Malsen draagt in 1341 een deel van deze gronden op aan Jan III, de hertog van Brabant.¹⁰ Hendrik is de zoon van Nicolaas want in het leenboek van de Raad van Brabant onder Herpt

wordt bij de belening aan Hendrik ook zijn vader genoemd: *Daer hem de selve hertoghe om gaf IIct swaertte die her Claes van malsem sijn vader hadde doen hij ierst tot hellechem lach In sijn orloeghe. Ende is een volle leen.*¹¹

Nicolaas van Malsen is voor Well leenman van graaf Reynout II van Gelre (in 1326) maar trekt in 1332 aan de zijde van hertog Jan III van Brabant tegen hem ten strijde!¹² Zijn kleinzoon Otto van Malsen volgt zijn vader op in Herpt, maar deze goederen verkoopt hij.¹³ Well blijft wel in de familie: *Otte van Malsen her Hendricszoen heeft ontfangen alsulke leen als sijn vader halden plach, in 1394.*¹⁴

Al tien jaar eerder, in 1384, wordt Arnd van Hoemen beleend met *huijs end borch tot Amersoyen end heerlicheit tot Amersoyen toe Wordragen en toe Welle.*¹⁵ Het is de vraag of de Van Malsens de heerlijkheid Well ooit in hun bezit hebben gehad omdat er bij de beleningen aan hen nooit sprake is van een heerlijkheid.

De zoon van Otto, wederom een Nicolaas, *erve sijnes vaders otten is met heer Arntsdochter te Hemerden* getrouwd. Hij wordt genoemd in 1420 en 1424.¹⁶ Op Nicolaas volgt weer een Otto van Malsen. Hij getuigt in een oorkonde uit 1443, over een geschil tussen de heer van Ammerzoden en de heer van Bokhoven.¹⁷ In het testament van zijn zoon Arent van Malsen uit 1497, komt hij voor als *Otte van Malsen, ridder des bisdoms Utrecht.*¹⁸

De onroerende goederen in Well worden in dit testament niet beschreven; uit de tekst blijkt dat Otto nog in leven is, terwijl *Arent in sijn bedde bevangen liggen met lichamelijcke crancheden ende ziecken*, misschien is dat de reden van het ontbreken van het onroerend goed.¹⁹ Het testament is opgemaakt in het premonstratenser klooster van Berne door de notaris van Well. De abt is ook een Arent (Arnoldus) van Malsen.²⁰

De oudste zoon van Arents is Robbert van Malsen. Ook van hem is een testament, uit 1519, bekend.²¹ In dit testament wordt het *huijs tot Wel* meermalen genoemd, hiervoor was steeds sprake van een goed, een leen, nooit van een huis. Zo noemt het testament de verplichting jaarlijks een gift aan de armen te schenken door de *besitter ende proprietaris vanden huijs tot Wel tot ewigen dage uut zynen kynsgedeelte*. Robbert is getrouwd met Margriet van Haestrecht; zij erft van haar vader Jan van Haestrecht de heerlijkheid Tilburg.²² Voor hun oudste zoon Adriaan is de heerlijkheid Tilburg *metten huysse* bestemd en een van de jongste zonen, Hubert of Arnt, zal *dat huijs tot wel met vier ende twintich mergen lants omtrent den selven huysse gelegen, welck men ten leene houdende is vanden huysse tot Ammerzoye* erven. Verderop in het testament staat: *Is oick die begeerte ende uuytersten wille dat die lanxste levende van hen beyden koer ende will sal hebben, om te moegen bewoenen ende gebruyckene die huysinge tot tilborch ofte Wel soe hem daer van gelieven sall sonder Iemants wederseggen.*

Het is Hubert die het huis te Well erft. Hij trouwt met Herberta van Eyck en hun erfgenaam is een dochter, Johanna.²³ Johanna is de laatste Van Malsen die het huis te Well bezit;

samen met haar zoon Joost van Vladeracken verkoopt zij in 1611 het Slot well aan Goossen Vogelensanck.²⁴

Tot nu toe was het niet duidelijk wanneer Well overgegaan was van een leen van Gelre naar een leen van Ammerzoden, mogelijk al vóór 1384, of later. In het leenregister van Ammerzoden staat Robbrecht van Malsen als eerste genoemd, na hem volgt Joost van Vladeracken en daarna Goossen Vogelensanck.²⁵ Er zitten echter twee generaties tussen Robbert (Robbrecht) en Joost: zijn moeder Johanna en zijn grootvader Hubert. Het is aannemelijk dat voor Robbert het leengoed Well aan belang inboet, omdat hij tijdens zijn huwelijk, in 1507, heer van Tilburg wordt. Tilburg wordt aan de oudste zoon vermaakt, Well aan een van de twee jongsten: dit geeft ook de hiërarchie tussen de bezittingen weer. In het testament van 1519 is Well een leen van Ammerzoden; het is zeer wel mogelijk dat de verandering van leenstatus tussen 1507 en 1519 plaatsgevonden heeft.²⁶

Latere eigenaren tot aan de negentiende eeuw

Goossen Vogelensanck ontvangt het leen vrij van heergewaad: *een huys gelegen tot Wel met dobbelen graften omcingelt, met hoplant, boomgart, boulant, wey oft hoylant als anders groot tsamen ses ende dertich mergen.*²⁷

In 1618 is Quiryn Voorn namens Johan Oom, de voogd (momber) van Rochus Grijp, de ontvanger van het leen.²⁸ Al na een jaar verschijnt de moeder van Rochus - hij wordt nu omschreven als heer van Risca en Merwernoort -, Pieterella Hallinck, voor de leenmannen. Zij is *boedelhelsteerste ende moeder voochdesse* en samen met de voogden van haar zonen doet ze afstand van Well; vervolgens aanvaardt Jacop Claess van Neck het leen.²⁹ Van Neck verkoopt in 1622 en 1625 delen van het landgoed en wanneer hij in 1638 samen met zijn zoon Laurens het huis aan Dirck van de Waater verkoopt, zijn er van de 36 morgen nog 21 morgen land over.³⁰

In 1646 trouwt Anna Maria van Arkel, dochter van Otto en zuster van Thomas Walraven van Arkel, heren van Ammerzoden, met Karel van Malsen heer van Onsenoort en Nieuwkuik.³¹ Deze Karel is een achterachterkleinzoon van Robbert van Malsen die het Slot Well bezat. Hijzelf is geen schakel in de rij Van Malsen-Well-Ammerzoden geweest zoals wel eens wordt verondersteld, omdat hij uit de lijn van de heren van Tilburg stamt.³² De wapens van Maria en Karel boven de huidige ingang van het kasteel en het jaartal 1646 daaronder hebben dus niets met het huis te maken!

Bovengenoemde koper van huis Well, Dirck van de Waater, wordt in het leenboek van de Raad van Brabant ook genoemd wanneer hij in 1633 rechten en goederen in Brabant koopt.³³ Uit deze beleningen blijkt dat zijn dochter Helena, getrouwd met Johan van Couwarem Graaf van Niel, deze lenen in 1652 erft en ze weer nalaat aan haar weduwnaar in 1675.

Ook Well is voor Helena, maar dit ontvangt zij al in 1640.³⁴ Waarschijnlijk laat zij ook dit leengoed in 1675 na aan haar echtgenoot, maar al een jaar later zijn er betalingsproblemen. Er wordt een *citatie van leen* verstuurd door de leengriffier

van Ammerzoden aan de rentmeester van Well; de rentmeester moet binnen acht dagen komen *vheften ende vhergewade* anders zullen straf en boete volgen.³⁵

Het echtpaar laat geen kinderen na en heeft hun leengoederen bestemd voor Maria van Breugel. Maria's echtgenoot, *gecozen momber* Gerard van Soutlant, *Sergiant Maijor van een Regiment peerden ten dienste van sijne Catholijcke Maijesteijt van His-panien*, neemt in 1679 Well in ontvangst. De Brabantse lenen (waarbij hij genoemd wordt *out schepen tot Roermonde*) volgen in 1682, maar deze lenen worden in 1684 doorverkocht aan een advocaat uit Den Bosch, Victor van Beugem.³⁶

In Well ontstaan problemen, wanneer een nakomeling van een andere erfgenaam van Helena van de Waater opduikt, Anna Maria van Thulden. Deze Anna Maria en de zoon van Gerard van Soutlant, Johan Louijs, maken beiden aanspraak op het leengoed in Well en beiden willen het verkopen. Tussen 1679 en 1686 sleept dit zich voort, maar in 1686 geeft Johan Louijs toe. Hendrick van Neerven, advocaat uit Den Bosch, wordt beleend met een *huijs ende Daertoe gehoorige landerijen en dijcken, staende en gelegen tot Well genaemt Jonr. Malsens huijsinge met den alle appendentie en dependentie vandien*, waar deze Van Neerven zich al sinds 1679 kandidaat voor stelde.³⁷

De zoon van Hendrick van Neerven, Gregorius en eveneens advocaat te Den Bosch, erft in 1694 het leen en daarbij een stuk land van twee morgen grenzend aan het gebied van Slot Well, dat zijn vader al eerder gekocht had.³⁸ In 1699 verkoopt Gregorius van Neerven zijn bezit in Well voor 2275 carolus gulden.³⁹ Het is de eerste keer dat een koopsom wordt vermeld bij de verkoop van het Slot Well. De nieuwe eigenaar is Henrick Johan Hoffman van Somer; hij is nog minderjarig want zijn vader en voogd, W. Hoffman van Somer heer van Aalst, *Liutenant Colionel en Commandeur der Stadt Nijmegen*, legt de leeneed af. Ook de twee morgen grond worden tegelijkertijd overgedragen.⁴⁰

In 1717 verkoopt Henrick Hoffman van Someren (Somer), die nu omschreven wordt als heer van Aalst en *capiteijn van eene Compagnie guardes ten dienste deser landen*, diverse stukken van het landgoed. In totaal 13 morgen en 3 hont wat overeenkomt met ruim 3 hectare.⁴¹

Een charter uit 1731 meldt de verkoop van *het huys ofte casteel van Malssen met vier mergen min een derde hont lant daaraan gehoorende ent wiertjen dair achter aen sijnde* voor de som van 1650 gulden. De verkopers zijn de erfgenamen van W. Hoffman van Somer, niet van Henrick; Henrick is waarschijnlijk eerder overleden dan zijn vader. De koper is de predikant van Well en Ammerzoden, Aelbertus van der Haeck.⁴²

In 1742 ontvangt de weduwe van de predikant, Anna Magdalena Walraven *het Slottie genaamt t'Huijs Van Malsen met drie mergen vijff en twee derde honts Lants*. Hier verschijnt de naam 'slotje' voor de eerste keer in de archieven.⁴³

Erfgename van Anna Magdalena Walraven is Anna Magdale-

na van Dam. Haar man en voogd Everd Coenders van Helpen *captain ten dienste van den Staat* vertegenwoordigt haar in 1757 voor de stadhouder van lenen en zoals er staat legt hij daarbij geen eed af, maar wel hulde en trouw door *handtastinghe aan handen*.⁴⁴ Het echtpaar verkoopt het bezit in 1761 aan Isaek Roels voor 1700 gulden en nog drie ducaten voor *comparanten kinderen*; ook hierbij wordt vermeld dat er geen eed wordt *gepresteert* maar wel *behoorlijke Huld en trouwe bij hanttastingh*.⁴⁵ Isaek Roels heeft waarschijnlijk financiële problemen; begin 1764 staat het leenhof toe dat de procureur J.F. Mauritz op het leengoed aanspraak mag maken voor een kapitaal van 1999 gulden met rente.

Bijna twee jaar later verzoekt I. Roels zelf om ongeveer 700 gulden met als onderpand *Sijn Slotje en Lande*, waar de stadhouder van lenen mee instemt.⁴⁶ In de *sHertogenbossche Vrijdagse Courant* nr.13 van 14 februari 1772 verschijnt de volgende advertentie:

*Op Woensdag de 15 April, zal te Well, tot den insetting; en den 23 dito tot den finalen slag, publijc worden verkogt, een Adelijk Huys of Kasteeltje, Malsens Huysinge genaamt, staande te Well, in Boemelerwaard, digt aan de Maas, omtrent twee uren van de Drie Steden, 's-Bosch, Heusden en Z.Bommel, voorzien met negen beneden en boven Kamers, twee kelders een aparte Kook Keuken en Stallingen, hebbende een gemakelijke uitzigt op den Dijk; met een schonen Tuijn, waar 120 beste fijne vrugt Boomen, aparte Boomgaard, Wei-de en Houtgewasch, zamen groot 4 Mergen, en dubbele Visrijke Gragten gelegen. Iemand genegen zijnde het zelve inmiddels uyt de hand te koopen, of ander rigting begeerende, adresseere zig bij den Heere Bewoonder, of bij den Secretaris aldaar.*⁴⁷

Isaek (Izaak) Roels doet op 12 mei 1772 afstand van het Slot. In het leenboek wordt het goed niet alleen omschreven als huis met grond, maar nu ook *met last van tien roede Dertien en een halve voet en drie duym Dijk inde Schouw van Ammerzode te Well gelegen*. De koopsom bedraagt nu 3200 gulden waarbij nog *vijff ducaten voordes comparante dogter* geteld moeten worden. De koper is Abraham Hendrik Lenshoek die aan de oudste leenman bij handtasting en zonder eed, hulde en trouw bewijst.⁴⁸

Tijdens Franse tijd komt er een einde aan het leenstelsel. In 1798 vernieuwt Abraham Lenshoek, waarschijnlijk voor de laatste keer, zijn leenovereenkomst bij de stadhouder van lenen van Ammerzoden. De 'leenheer' is dan een vrouwe: gravin douairière De Ribaucourt geboren De Vilsteren barones van Laerne.⁴⁹

Negentiende eeuw

In het archief van Ammerzoden is nog één document aanwezig van na het leenstelsel, dat op 'Well' betrekking heeft: het afschrift van het koopcontract van het Slot uit 1819.⁵⁰ De koper blijkt Christijn graaf de (van) Ribaucourt te zijn, de heer van Ammerzoden, Well en Wordragen. Hij heeft nu

zowel het kasteel Ammerzoden als het Slot in zijn bezit. De verkopers zijn de erfgenamen van het echtpaar Lenshoek. Ook nu is aan de verkoop een publieke veiling vooraf gegaan, die gepubliceerd werd in de *'sHertogenbossche Stadscourant* van 11 september 1819. Uit de wervende beschrijving blijkt dat het kasteeltje voorzien is van een *geheel vernieuwd leendak*.⁵¹

De lasten blijven ongenoemd in de advertentie maar blijken wel uit het koopcontract: de dijk- en polderlasten, maar ook de grondlasten en de belasting op deuren en vensters. De koper, die in Brussel woont, betaalt 6197 gulden voor het onroerend goed. Aangehecht aan het contract is een lijstje met de gekochte roerende zaken:

De ykeboomen en verder rondhout aangekocht tot reparatie van de buytebrug, een groote aarde vaas staande op een pedestal aan de graftkant op den Noordwestenhoek aldaar drie banken behorende optplat vant dak, een blekke spreekhoeren of roeper, vier steene figuren de vier getijden des jaars verbeeldende. Staande op de 4 hoeken der leuning omt plat-vantdak 10 klerstokken leggende op de kleder of droogzolder. Samen opprijs gesteld van 75 gulden.

Dat de koper niet de bewoner van het kasteeltje is, blijkt uit twee advertenties uit 1823 en 1826 in het *Provinciaal Noord-Brabants Dagblad* waarin het *heeringhuizinge*, respectievelijk *Heeren-huis of slot* te huur wordt aangeboden.⁵²

In 1828 trouwt *Marie Sydonie Josephine Christijn comtesse de Ribocourt, baronesse d'Amelroy et Well et Wordragen* met Alphonse baron de Woëlmont uit Oplieux in Belgisch Limburg.⁵³ Het is niet duidelijk of dit echtpaar in hetzelfde jaar eigenaar van het Slot is geworden, wel is bekend dat hun zoon Arthur de Woëlmont de nieuwe eigenaar wordt van beide kastelen, na het overlijden van zijn vader in 1856.⁵⁴ In 1873 koopt Arthur de Woëlmont kasteel Ammerzoden en het Slot. Ammerzoden wordt een klooster en het Slot vindt in de arts A. de Waal een nieuwe eigenaar.⁵⁵

Een advertentie in de *Provinciale Noord-Brabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* uit mei 1884 kondigt de openbare verkoop van het kasteeltje aan. Het totale oppervlak van tuin, wei- en bouwland en water staat vermeld als 2.27.30 hectare. Het bedrag van inzet is 7750 gulden.⁵⁶ Dezelfde krant, maar dan van 13 augustus 1885, leert dat de koper L.J.D. baron van Slingelandt is. Een artikeltje beschrijft de vreugde in het dorp als de eigenaar van het "oude ridderslot" zich in de gemeente vestigt: de vlaggen hangen uit en de harmonie brengt een serenade.

Twintigste eeuw

Na het overlijden van baron Van Slingelandt blijft zijn weduwe tot 1920 op het kasteeltje wonen. De volgende eigenaar, tot 1963, is de heer J.A. Boland. Zijn echtgenote is een dochter van Van Slingelandt. Hun dochter E.J. Backer-Boland heeft het kasteeltje in eigendom tot 1971. In 1971 koopt het echtpaar J.J.M. Oerlemans-van Schijndel het Slot.⁵⁷ Zij bewonen het kasteeltje tot 2002, waarna zij het verkopen aan

E.J.G. Schermerhorn. Deze bewoont met zijn gezin het slot en met de in zijn opdracht verrichte restauratie is het slot een nieuwe fase van zijn geschiedenis ingegaan.

Bouwgeschiedenis

Fase 1, tweede kwart 14de eeuw

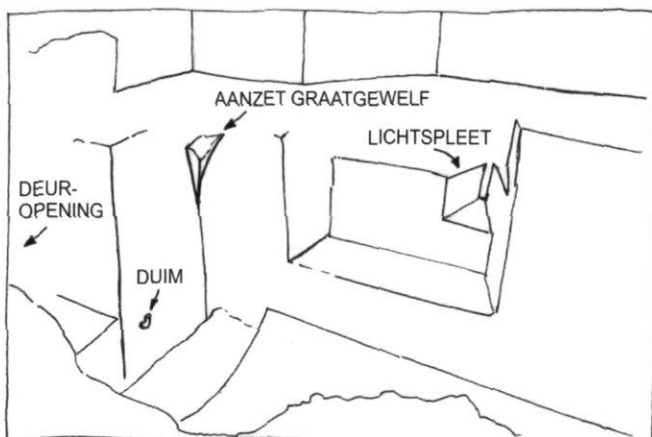
De oudste fase van slot Well is een hypothetische fase, waarvoor slechts enkele aanwijzingen zijn. Volgens dhr J.A. Boland, eigenaar van 1921 tot 1963, bevindt zich binnen in de muren van de woontoren baksteen met een formaat van 27 x 13 x 6,5 cm.⁵⁸ G. Berends heeft, zij het met moeite, in de voormalige kelder baksteen gemeten met een maat van 25/26 x 12 x 5 cm.⁵⁹ Beide baksteenformaten komen aan de buitenzijde niet (meer) voor. Over het gehele oppervlak van de toren bevindt zich daar een baksteen met een maat van 20/21 x 9,5/10,5 x 4,5/5 cm, 10 lagen + voeg = 59/60 cm. Dit wekt de indruk dat er een klamp om het gebouw is geplaatst.

Een tweede aanwijzing hiervoor is de beëindiging aan de zijde van de buitengevel van de teruggevonden lichtspleet in de noordgevel. Deze heeft in aanzet het karakteristieke schuine verloop, waardoor hij normaal in een smalle spleet in de buitengevel zou moeten eindigen. In dit geval eindigt de lichtspleet in een smalle sleuf met gelijkblijvende breedte, die haaks op het gevelvlak staat. Dit lijkt het gebruik als schietspleet in de weg te staan. Een schietspleet met een dergelijke vorm komt, in horizontale doorsnede, wel voor, maar dan eindigt hij in een rond gat in de buitengevel, bedoeld voor kanonnen.⁶⁰ Het smalle uiteinde heeft een dikte van 21 cm dat zou kunnen duiden op een klamp van een steen dik.

Met enige voorzichtigheid zou kunnen worden verondersteld dat er zich in de huidige toren een oudere voorganger bevindt van circa 10,35 x 8,1 m. met muren van 80 cm dik. Analoog aan bijvoorbeeld Loevestein of Walenburg zou het hier wellicht kunnen gaan om een lage toren bestaande uit een overwelfde kelder met daarboven één bouwlaag met een kap. Bij een latere verbouwing zou om de toren een klamp zijn geplaatst, mogelijk om de muren zo dik te maken dat eventuele muurtrappen mogelijk werden.

Kan deze eerste fase worden gedateerd? Dat kan eigenlijk alleen aan de hand van het baksteenformaat en dan nog maar zeer globaal. Het formaat dat Boland heeft aangetroffen komt voor vanaf het eind van de 13de eeuw, het formaat dat Berends heeft gemeten komt nog voor in het begin van de 15de eeuw. Een zeer ruime periode dus.⁶¹ Voorzichtigheidshalve mogen we aannemen dat de toren ergens in de 14de eeuw zal zijn gebouwd, vermoedelijk rond 1326, het jaar van de oudste vermelding van het goed.⁶²

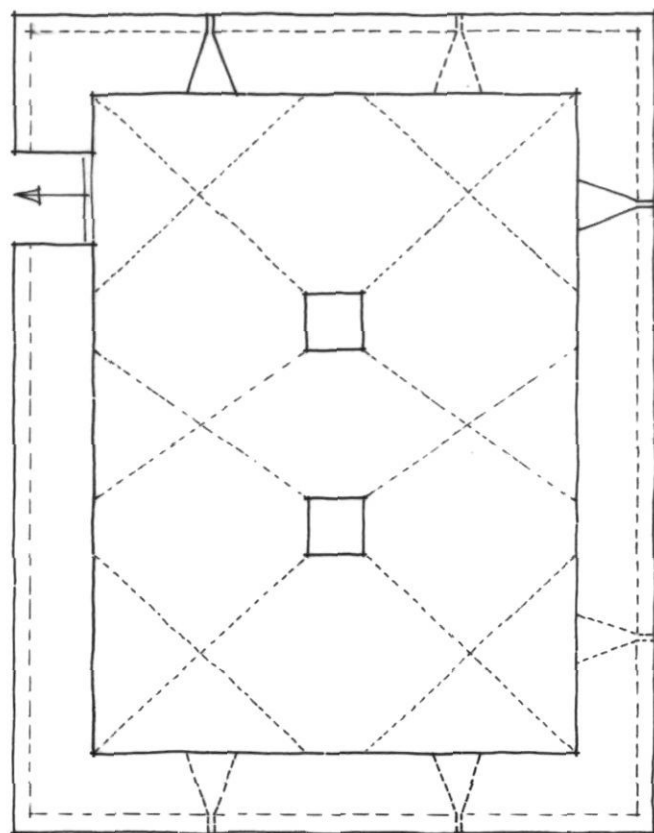
Als deze fase daadwerkelijk heeft bestaan - het huis zelf wordt namelijk pas in 1519 voor het eerst in een testament vermeld - dan is daarvan een deel van de oorspronkelijke kelder nog aanwezig, waarvan het noordelijke deel in 1968/69 is onderzocht na het verwijderen van de vloer in het huidige souterrain.⁶³ Aangetroffen in de muren zijn lichtspleten in de

Afb. 2. De voormalige kelder van de woontoren naar het noordwesten (foto G. Berends RDMZ1969)

noord- en oostgevel, een venstermis met duim in de noordgevel en een toegang met trap in de westgevel (afb. 2). De venstermis in de noordgevel is overigens een gewijzigde lichtspleet. Verder zijn aanzetten gevonden voor graatgewelven met een ondersteunende kolom in het midden. Tegen de oostgevel is een waterput aangetroffen. Niet duidelijk is of deze waterput bij de oudste fase behoort en of deze put vanuit de kelder of vanaf de begane grond bereikbaar was. In het eerste geval had de kelder dan een duidelijke gebruiksfunctie, wellicht zelfs de functie van keuken zoals bij de woontorens Dever en Heenvliet.

De kelder laat zich reconstrueren als een rechthoekige ruimte (afb. 3). De noord- en zuidgevel bevatten elk twee licht- of schietspleten, de oost- en westgevel elk mogelijk ook twee. Eén van de spleten in de zuidgevel is in de buitengevel zichtbaar. In de jaren zestig van de vorige eeuw is de kelder op papier gereconstrueerd als zijnde overkluisd met een graatgewelf met een zestal vrijwel vierkante vakken met twee ondersteunende kolommen in het midden van de kelder.⁶⁴ Bij deze reconstructie is uitgegaan van zes regelmatige gewelfvelden. Uit de huidige documentatie blijkt dat de kelder minder lang is. Onduidelijk is daardoor hoe de vier zuidelijke velden er uit zagen. Waren zij smaller en daardoor niet vierkant? Waren de

Afb. 3. Poging tot reconstructie van de voormalige kelder van de woontoren met daarin aangegeven de vermoedelijke klomp, de verdeling van de graatgewelven en de plaats van de lichtspleten in de muren

twee meest zuidelijke velden ook vierkant en waren de twee middelste wel graatgewelven of waren deze smaller? Deze vragen zijn niet te beantwoorden zonder aanvullend onderzoek in het zuidelijke deel van de kelder.⁶⁵

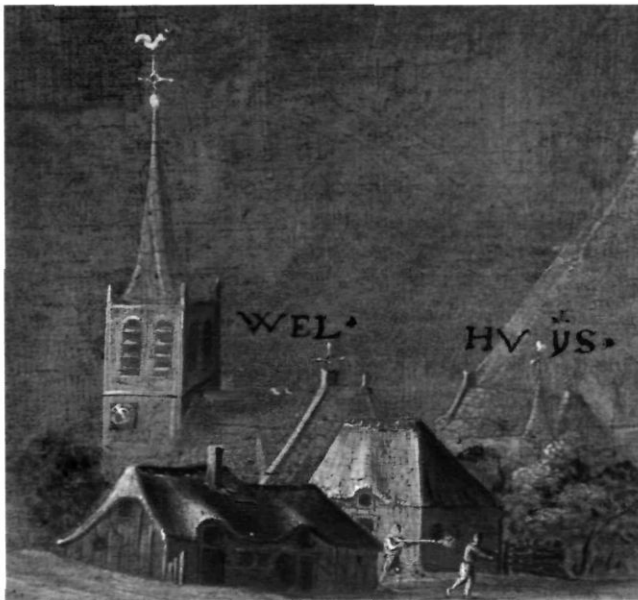
De kelder had in oorsprong een lemen vloer, die in twee fasen is verhoogd. De twee latere fasen waren met plavuizen belegd. In de bovenste vloer is in de noordoosthoek een ingegraven kookpot gevonden en links van de toegang een plavuis met daarin een rond gat. De kookpot kan dienst hebben gedaan als schrobputje of als aspot.

De kelder heeft een toegang aan de westzijde, maar dit kan nooit de hoofdtoegang tot de toren zijn geweest. Deze bevond zich ongetwijfeld ook aan de westzijde, maar dan op de verhoogd gelegen begane grond. Of dat de opening is die De Bruyn in zijn reconstructie aangeeft, namelijk de huidige doorgang naar de 'zaal', is niet duidelijk. Ook de huidige 'vitrinekast' in de noordwesthoek komt hiervoor in aanmerking. Hierdoor komt de ingang namelijk niet in het midden van de toren uit en het laat de mogelijkheid open voor een tochtportaal in deze hoek. Hoe de verdere opbouw van de toren er heeft uitgezien is niet bekend en laat zich zonder onderzoek in het interieur ook niet raden. Het is zelfs denkbaar dat de toren bestond uit een stenen onderbouw (tegen overstromingen) met een houten – of vakwerk opbouw.

Afgaande op de toegangen in de westgevel, zal zich aan de westzijde vermoedelijk een kleine, al dan niet gepalissadeerde of ommuurde binnenplaats hebben bevonden. De toegang tot de voorburch zal zich vermoedelijk aan de zuidzijde hebben bevonden, daar waar hij zich nu nog bevindt.

Fase 2, XVA?

De Bruyn vermoedt dat tussen 1400 en 1450 aan de westzijde van de woontoren een L-vormige woonvleugel is gebouwd, met op de zuidwesthoek een ronde toren.⁶⁶ Van de ronde toren zou de fundering in 1884, bij de nieuwbouw van de westvleugel, zijn teruggevonden. In 1972 is er nog een deel van gevonden bij het aanleggen van een aardgasleiding. De diameter wordt geschat op 7 meter, de muurdikte is 1,10 of 1,15 meter.⁶⁷ Van de woonvleugel lijkt alleen het restant van een stenen trap te zijn teruggevonden bij de restauratie in de periode 1921-1927. De Bruyn vermoedt dat dit de trap naar de ingang was. Oerlemans vermeldt weliswaar dat er in 1884 funderingen zijn gevonden die er op leken te wijzen dat de bebouwing zich naar het westen zou hebben uitgestrekt⁶⁸, maar hij ontleent deze kennis aan het restauratieverslag van Boland uit 1927, waarin bedoeld wordt op de hiervoor genoemde fundering van de ronde toren.⁶⁹ Boland vermoedt dat deze toren via een schildmuur verbonden was met de woontoren, De Bruyn heeft van deze muur een L-vormige woonvleugel gemaakt. Deze bouwfase is dus wederom sterk hypothetisch en, wellicht op de toren na, uiterst twijfelachtig. Het schilderij "De blokkade van Zaltbommel in 1574" uit de 17de eeuw, waarop alle kastelen in de Bommelerwaard zijn weergegeven, geeft huis Well maar heel summier weer, zodat hieraan helaas geen gegevens kunnen worden ontleend (afb. 4).⁷⁰

Afb. 4. Detail van het schilderij "Het beleg van Zaltbommel in 1574", 17de eeuw, verzameling Museum Maarten van Rossum Zaltbommel (foto T. Hermans)

Fase 3, eerste kwart 16de eeuw

Uitgaande van de hypothetische eerste fase heeft er een grote verbouwing plaatsgevonden, waarbij de toren van een klamp is voorzien en mogelijk is verhoogd. De buitenmaat kwam daarmee op 10,9 x 8,6 meter met een muurdikte in de kelder van ruim 1 meter. Het muurwerk is deels in staand, deels in kruisverband gemetseld, met klezoren op de hoeken en langs de oorspronkelijke vensters.

Wanneer deze verbouwing heeft plaatsgevonden is niet bekend. Het baksteenformaat biedt vrijwel geen aanknopingspunt voor een mogelijke datering, enkele andere elementen wel. Onder de zolderbalken bevinden zich sleutelstukken met een peerkraalprofiel (afb. 5). Het profiel heeft een neuslijstje dat aan de zijkant is omgezet en heeft aan de onderzijde een driehoekband die aan de zijkanten in een afwijkende vorm is doorgezet. Deze sleutelstukken zijn te dateren rond de eerste helft van de 16de eeuw. Daarnaast heeft de toren een schilddak dat rust op zogenaamde Nijmeegse spanten (afb. 6 en 7). Deze spanten bevatten telmerken, die eveneens zijn te dateren in de eerste helft van de 16de eeuw: de twee hoofdspanten, die de ruimte van oost naar west overspannen hebben gehaalde merken, de halve spanten aan de noord- en de zuidzijde hebben gezaagde merken (afb. 8).⁷¹

Op basis van deze gegevens zou geconcludeerd kunnen worden dat de verbouwing heeft plaatsgevonden in de eerste helft van de 16de eeuw. Dat zou dan gebeurd kunnen zijn in opdracht van Robbert van Malsen.

De verbouwing houdt mogelijk verband met de strijd die in die periode woedde rond Ammerzoden en Well tussen de hertog van Gelre en de heer van Ammersoyen. Soldaten gelegerd

Afb. 5. Eén van de vroeg 16de-eeuwse sleutelstukken onder de balklagen in de woontoren

Afb. 6. Detail van de kapconstructie van de woontoren met het zogenaamde Nijmeegse spant in eiken en daarop een 19de-eeuwse constructie in grenen

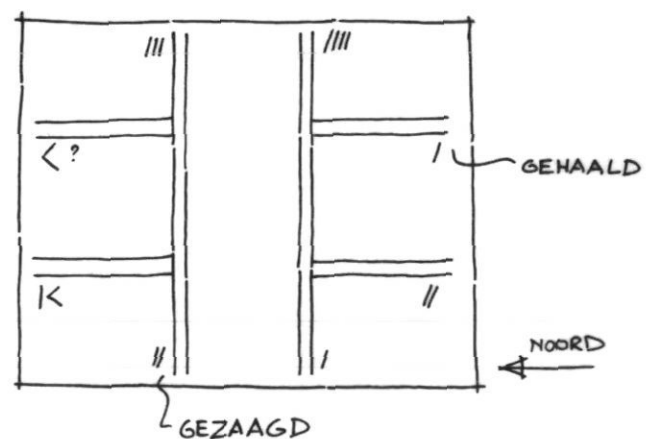
op het kasteel Poederrijen plunderden en brandschatten in 1505, 1525 en 1543 beide dorpen. Mogelijk is daarbij ook het kasteel zwaar beschadigd en heeft de eigenaar het herstel aangegrepen om zijn huis te vergroten. Het huis wordt in 1519 in het testament van Robbert voor het eerst genoemd, daarvóór was steeds alleen sprake van het goed Well. Dit zal toeval zijn, maar mocht deze vermelding enige relatie hebben met de verbouwing, dan zou dat de datering iets kunnen precisieren, namelijk vóór 1519. Boland meent ten onrechte, zoals we zullen zien, dat de klamp pas is aangebracht na 1672.⁷²

De toren heeft bij deze verbouwing zijn huidige gedaante gekregen met een kelder, daarboven een hoge begane grond, een verdieping en een zolder onder een hoog schilddak. De toren is gedecoreerd met arkeltorentjes op twee hoeken aan de oostzijde en mogelijk een gekanteelde borstwering op een rondboogfries (afb. 9-14). Van dit rondboogfries zijn de rondbogen zelf niet meer aanwezig. Hier zijn merkwaardigerwijs zelfs geen sporen meer van terug te vinden. Het enige wat rest is een afgehakte steen die als kraagsteen fungeerde aan het ondereinde van de bogen. Naast de lichtspelen in de kelder bevatten de gevels smalle kloostervensters. Van deze vensters is er één dichtgemetseld aanwezig in de zuidgevel en

Afb. 7. Onderste gedeelte van het Nijmeegse spant in de woontoren. Bij de verdiepingwijziging is het gedeelte rond de standzoon onder de huidige zoldervloer dichtgezet met metselwerk.

twee in de noordgevel. Indien de vloeren naar hun oorspronkelijke vroeg 16de-eeuwse niveaus worden gereconstrueerd valt op dat van de twee oorspronkelijke openingen in de noordgevel de bovenste op vloerniveau van de eerste verdieping aansluit en de onderste een venster is van de hoofdver-

Afb. 8. Schematisch overzicht van de telmerken op het 16de-eeuwse deel van de kap in de woontoren

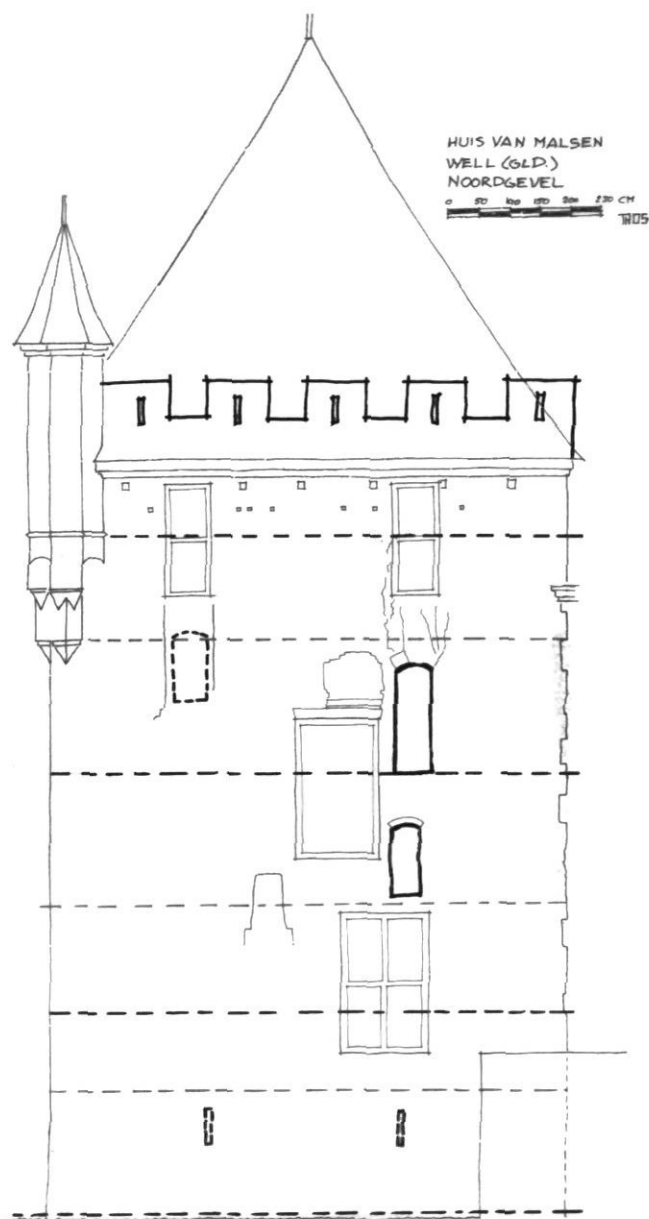

Afb. 9. De noordgevel van de woontoren

dieping. De openingen zijn dan op te vatten als doorgangen, bijvoorbeeld naar een sekreet of een traptoren. Dit laatste lijkt minder waarschijnlijk omdat daarvan geheel geen bouwsporen zijn aangetroffen. Sekreten worden veelvuldig aangetroffen bij woontorens. Een andere mogelijkheid is dat de openingen, hoewel daarvoor erg groot, een relatie hebben als lichtopeningen bij een trap aan de binnenzijde van de toren. Hoe de verdiepingen ontsloten werden is niet duidelijk. De door De Bruyn met stelligheid in de noordgevel gesitueerde muurtrappen zijn nog niet aangetoond. Het kan heel goed zijn dat er zich gewoon houten trappen in de vertrekken hebben bevonden.

In opstand vertoonde de woontoren van Well vanaf nu overeenkomst met de woontoren van Hedel, die gedateerd wordt rond 1325. Beide torens hadden aan één zijde arkelorentjes op de hoeken. Er lijkt dus rekening te zijn gehouden met een uitbreiding aan de tegenoverliggende zijde. Bij Hedel is dit aangetoond, bij Well wordt dit vermoed.

Vóór 1672 is een aantal vensters ingebroken of vergroot. Met name is dit het geval in de oost- en noordgevel, waar onder de huidige ramen van de bovenste verdieping zich de sporen aftekenen van vensters die zijn ingehakt in het metselwerk.

Afb. 10. Opmeting van de noordgevel met in zwarte lijnen de vermoedelijke 16de-eeuwse vloerniveaus, gevelopeningen en gevelbeëindiging

Doordat met name de zijkanten geen oorspronkelijk hoekverband met klezoren bevatten, is niet mee na te gaan of zich hier kleinere vensters hebben bevonden. Gelet op de plaats en het gebrek aan sporen van andere vensters op deze hoogte is het wel vrij zeker. Onder het middelste venster van de beletage tekent zich een dichtgezet kruisvenster af. Het valt op dat voor een gebouw uit het begin van de 16de eeuw de toren als gevolg van de kleine vensteropeningen een gesloten en daarmee een ogenschijnlijk weerbaar karakter had.

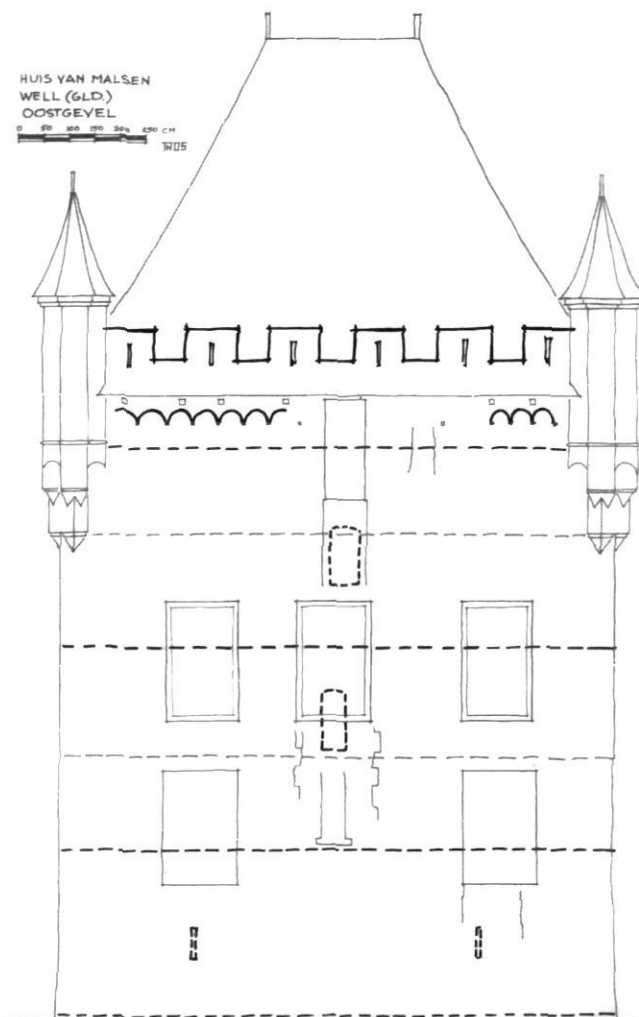

Afb. 11. De oostgevel van de woontoren

Fase 4, na 1672?

In 1732 tekent Abraham De Haen het huis vanuit het zuidoosten (afb. 15). Uit deze tekening, de eerste duidelijk topografische afbeelding van het huis, blijkt dat de door De Bruyn veronderstelde vleugel en toren aan de westzijde in die tijd al geheel verdwenen waren en vervangen door een smalle aanbouw onder een lessenaarsdak. In deze aanbouw bevindt zich de hoofdtoegang. De voorburch is toegankelijk via een rechthoekig poortgebouw van één laag onder een zadeldak.

Afgaande op de gevelindeling blijkt de toren in- en uitwendig te zijn verbouwd. De vermoede kantelen zijn verwijderd en aan de zuidzijde is het rondboogfries verdwenen. De vloerniveaus zijn verplaatst en daarbij zijn in de gevel nieuwe vensters aangebracht. Het is niet ondenkbaar dat deze verbouwing heeft plaatsgevonden na de inval van de Fransen in 1672. Oerlemans meldt dat in de toren alle verdiepingen verwoest waren.⁷³ Wat deze verwoesting heeft ingehouden is niet duidelijk. Oerlemans meldt namelijk ook dat er zich op één van de kaspanten het jaartal 1656 bevindt.⁷⁴ Dit zou inhouden dat of de kap bij de inval gespaard is gebleven of dat de kap is samengesteld uit hergebruikt hout. Ook lijken de 16de-eeuwse sleutelstukken onder de zolderbalklaag behouden te

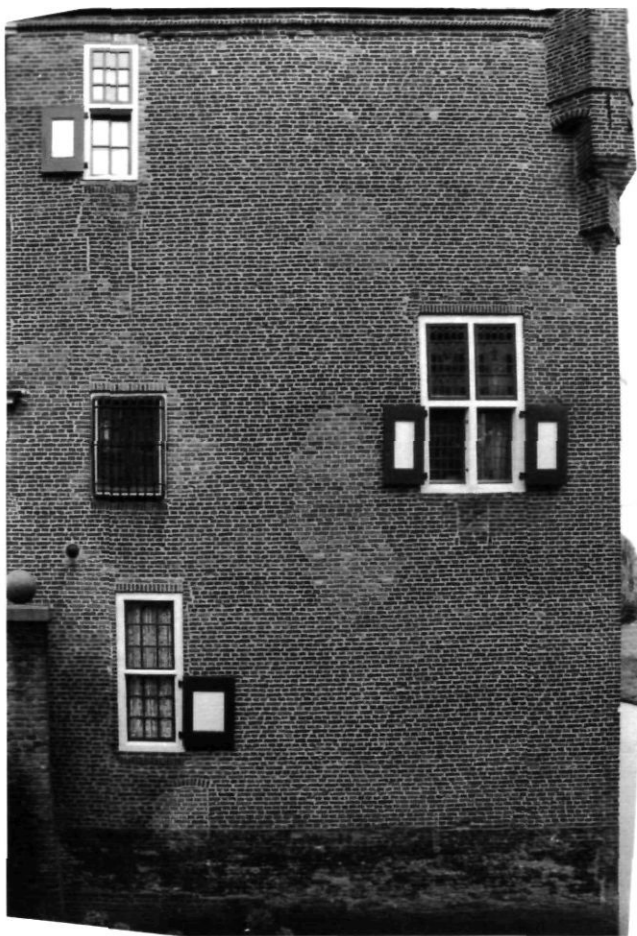

Afb. 12. Opmeting van de oostgevel met in zwarte lijnen de vermoedelijke 16de-eeuwse vloerniveaus, gevelopeningen en gevelbeëindiging

zijn gebleven, of eveneens te zijn hergebruikt. Er is vanuit het bouwhistorisch onderzoek geen aanleiding om aan te nemen dat de kap is hergebruikt, maar veel eerder dat de 16de-eeuwse kap is behouden.

Hoe het ook zij, de verbouwing heeft zich vóór De Haen het kasteel in 1732 tekende afgespeeld.

In de oostgevel bevinden zich op de tekening van De Haen ter hoogte van het souterrain drie vensters, waarvan het noordelijke iets hoger in de gevel is geplaatst dan de andere twee. Hieruit blijkt dat de kelder aan de zuidzijde al is verdwenen en dat aan de noordzijde ongeveer eenderde bewaard is gebleven. Hier moet zich dus iets van een opkamer hebben bevonden. Of het op de tekening weergegeven middelste venster ter plaatse van het souterrain, een kloostervenster, vereenzelvigd mag worden met het bouwspoor in de dichtzetting van het kruisvenster lijkt twijfelachtig. Het bouwspoor is weliswaar

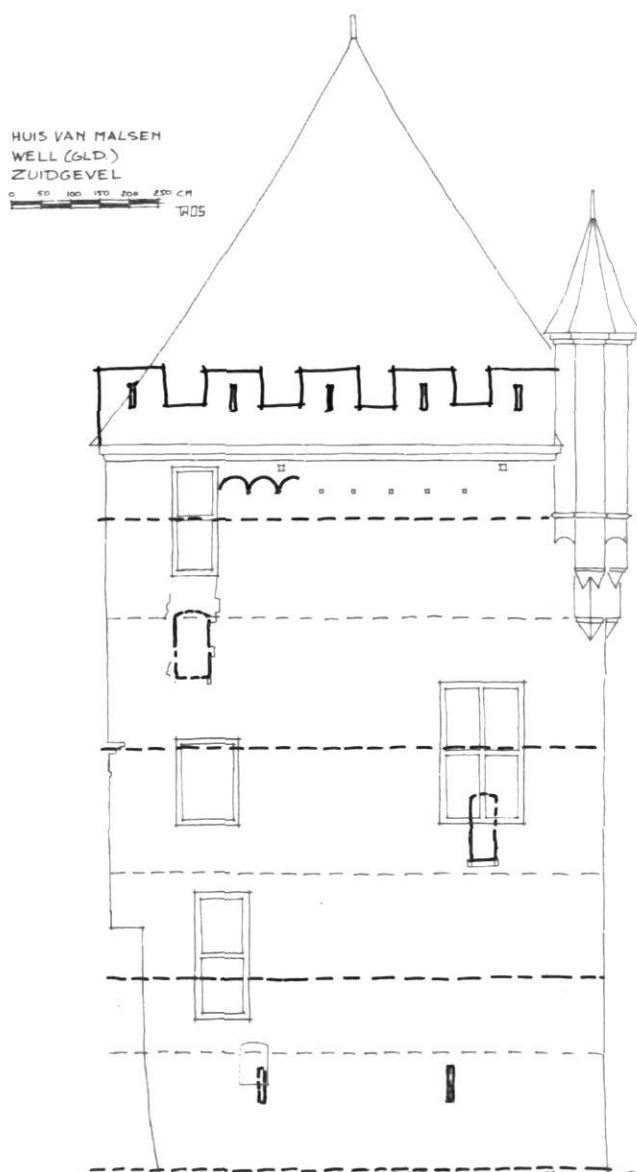
Afb. 13. De zuidgevel van de woontoren

van een dichtgezette smalle opening, maar is veel kleiner dan het kloostervenster dat De Haen weergeeft.

Uit het voorgaande blijkt dat de klamp niet vóór 1672 kan zijn aangebracht, omdat er dan geen sporen van dichtgezette vensters zichtbaar zouden zijn. Immers, de vensters zouden dan direct op hun goede (= huidige) plaats zijn aangebracht. Overigens zijn de verhoudingen in de tekening van De Haen niet geheel correct. De afstand tussen de vensters van beletage en souterrain in de oostgevel is veel te groot en tussen de vensters van de beletage en de eerste verdieping veel te klein. De situatie waarin het huis na 1672 kwam is tot aan de 19de eeuw niet wezenlijk veranderd, alleen is van de woontoren vóór 1819 het bovenste deel van het dak verwijderd. Hier heeft men een uitzichtplatform gemaakt, omgeven door een hekwerk. Op de hoeken van het hekwerk stonden beelden die de vier jaargetijden voorstelden.

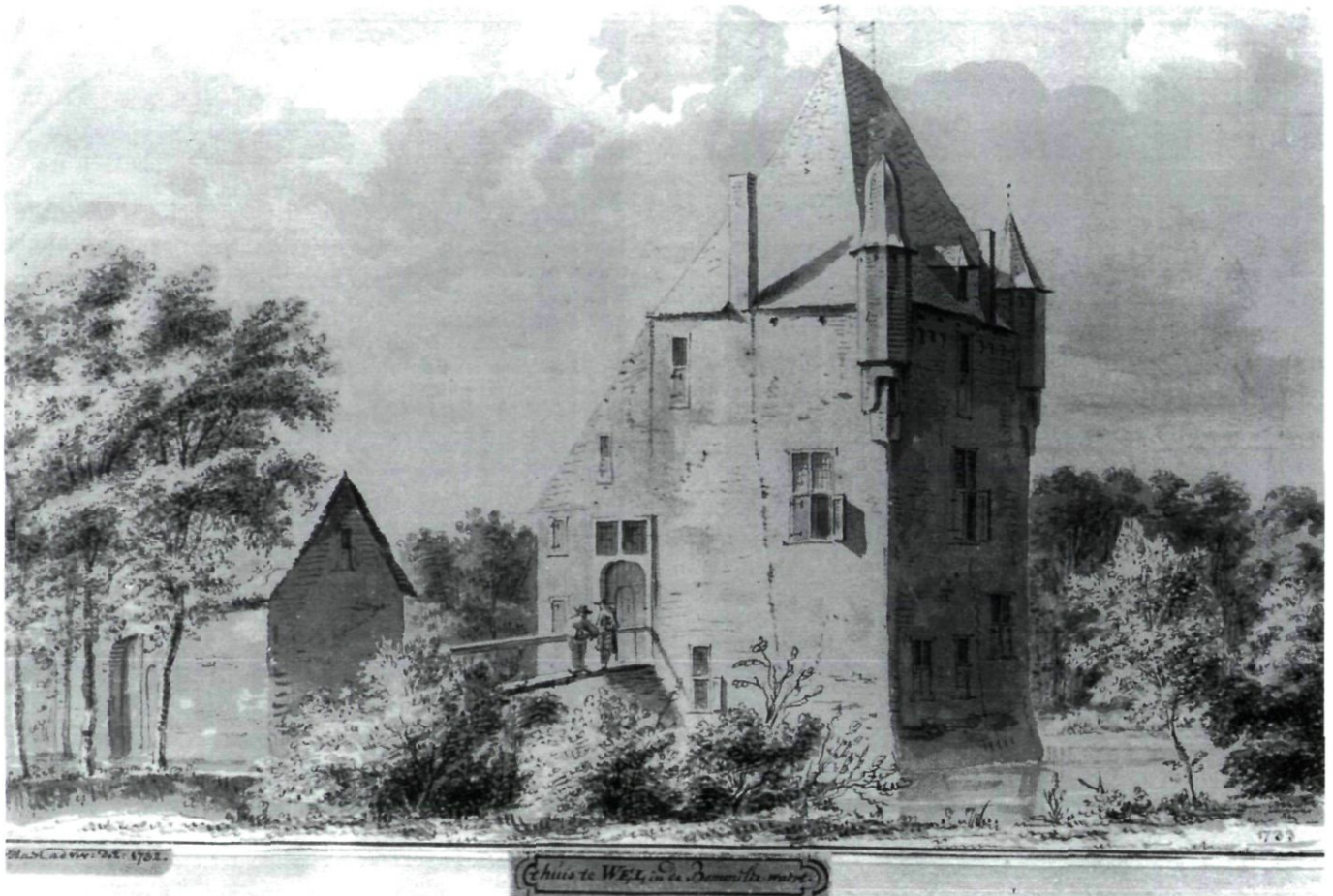
Fase 5, 1884-1885

In de jaren 1884-1885 is het huis in opdracht van Baron van Slingelandt verbouwd en – in historiserende trant – aanmer-

Afb. 14. Opmeting van de zuidgevel met in zwarte lijnen de vermoedelijke 16de-eeuwse vloerniveaus, gevelopeningen en gevelbeëindiging

kelijk uitgebreid. De aanbouw met lessenaarsdak aan de westzijde van de toren is gesloopt en vervangen door een tussenlid en een tegenhanger van de oude toren. Op de zuidwesthoek verscheen een smalle, hoge ronde toren (afb. 16). De uitbreiding zou naar verluidt de contouren van het 15de-eeuwse kasteel hebben gevolgd, dat wil zeggen de woontoren inclusief de door De Bruyn vermeende L-vormige woonvleugel. De ronde toren is kleiner dan de vermoede oorspronkelijk ronde toren. In de woontoren zijn het laatste deel van de kelder en de opkamer verwijderd, evenals het uitzichtplatform op het dak.

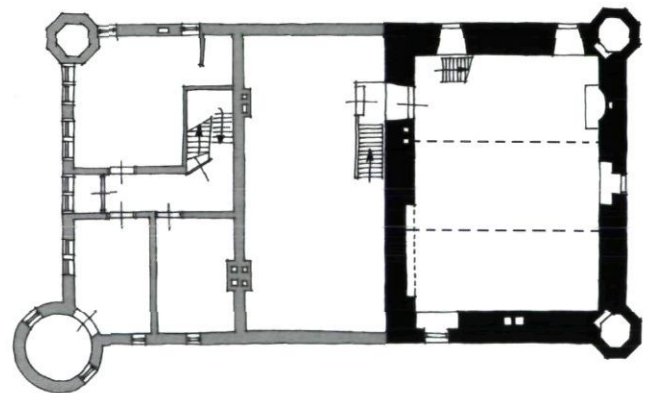
Afb. 15. Slot Well vanuit het zuidoosten. Tekening uit 1732 door Abraham de Haen (Gemeentemuseum Arnhem, top. atlas Gld. GM 6517)

Fase 6, 1928-34

In 1928 zijn in opdracht van de familie Boland wat wijzigingen voorgesteld aan het huis. Het betrof met name het wijzigen van de schuifvensters van de woontoren in kruisvensters met glas-in-lood en gebrandschilderde medaillons en het aanbrengen van een groot venster in de noordgevel van de hal. Niet alle wijzigingen werden door het toenmalige Rijksbureau van de Monumentenzorg goedgekeurd. Hierdoor zijn niet alle schuifvensters in de woontoren vervangen. In 1934 zijn het poortgebouw en de naastgelegen poortwoning herbouwd.

Conclusie

Het kasteel van Well in Gelderland lijkt in het begin van de 14de eeuw te zijn ontstaan uit een kleine bakstenen woontoren, die zich bevond op een omgracht kasteleilandje, met daarop aan de westzijde mogelijk een gepalissadeerd voorterein. Afgezien van het gegeven van een rechthoekige kelder met schiet- of lichtsleuven, een waterput en een toegang aan de westzijde is er over deze fase weinig met zekerheid te zeg-

Afb. 16. Plattegrond van de bovenverdieping van Slot Well. In zwart de woontoren, in grijs de uitbreiding uit 1884-1885 (tek. naar F. Van Gulick, *Nederlandse kastelen en landhuizen*, z.p. [Den Haag] z.j. [1960], 149)

gen. De waterput duidt in ieder geval op de bewoonbaarheid van de toren. Archeologisch is aangetoond dat aan de zuidzijde een brug lag, wellicht vanaf een voorburcht. Het is onduidelijk wie deze toren heeft gebouwd, mogelijk Nicolaes van Malsen, die genoemd wordt in 1326 als leenman van de graaf

van Gelre.

De woontoren is vermoedelijk in de loop van de tijd aan één zijde uitgebreid met een wellicht ommuurde binnenplaats met op ten minste één hoek een ronde toren. Het uitbreiden van een solitaire toren is een veelvoorkomend verschijnsel en komt voort uit de wens van betere woonbaarheid en verdediging voor een redelijk budget.

Later, waarschijnlijk even voor 1519, de eerste archivalische vermelding van het huis, is de toren voorzien van een klamp en vermoedelijk vergroot. De bouwheer zou dan Robbert van Malsen zijn. Opmerkelijk is dat het leen waarschijnlijk daarbij overgaat van de graaf van Gelre naar de heer van Ammerzoden. Het gebouw krijgt boven een overwelfde kelder twee verdiepingen met kleine vensters en een zolder onder een schilddak. Waarschijnlijk zijn de gevels beëindigd met een kanteling op een rondboogfries, waarbij de oostgevel ook twee arkelorentje krijgt. Opvallend is de vormgeving van de toren in de vroege 16de eeuw. Er lijkt een weerbaar karakter nagestreefd, onder andere met zeer gesloten gevels, arkeltorens en kantelen, in een tijd waarin dit allemaal al niet meer ter zake doet. In de loop van de 15de eeuw had het vuurgeschut zich namelijk al zo ontwikkeld dat het kasteel als bouwwerk zijn militaire functie verloren had. De verdediging kwam veel meer te liggen in wallen en vestingwerken. Er kan dus gesproken worden van een zogenaamd coulissenkasteel, waarbij men lijkt te verwijzen naar de vroeg 14de-eeuwse woontoren van Hedel.

Vervolgens, waarschijnlijk na een Franse verwoesting in 1672 is het kasteel ingrijpend verbouwd. De niveaus werden gewijzigd, waarbij de nieuwe en grotere vensters werden aangebracht. De kap blijft daarbij op zijn plaats. Het is onduidelijk door wie en wanneer deze verbouwing is uitgevoerd omdat in de tweede helft door erfkwesties onduidelijkheden zijn over het eigendom.

Dan wijzigt het kasteel voor lange tijd niet wezenlijk. Er vinden ondergeschikte verbouwingen plaats, waarna in 1884-'85 door een nieuwe eigenaar, Baron van Slingelandt, modernisering en uitbreidingen worden doorgevoerd. In 1928-1934 vinden de laatste bouwkundige ingrepen plaats, ondermeer aan de gevels, en tevens worden op de voorburcht een poortgebouw en naastgelegen poortwoning gebouwd.

Noten

- ¹ De bezitsgeschiedenis is geschreven door Elly van Soelen, de bouwgeschiedenis door Taco Hermans en Edwin Orsel.
- ² Dreef 7, 5325 XD Well (Gld), coördinaten: blad 45A, x: 142,53, y: 417, 55.
- ³ G. Berends, *Documentatierapport Well (Gld.)*, Slot, typoscript 1969, z.p. (in documentatie Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist) en W.A. Bruyn, en H. de Koning, *Alles wel in Well*, Well/Ammerzoden 1994, 241-279.
- ⁴ Dit onderzoek is verricht in opdracht van en mogelijk gemaakt door

het echtpaar Oerlemans-van Schijndel.

- ⁵ J.A. Coldewey, *De Heren van Kuyc 1096-1400*, Tilburg 1981, 26.
- ⁶ Coldewey 1981, 29.
- ⁷ J. de Fremery, *De Navorscher* 48(1898), 469. Otto graaf van Gelre maakt het oppidum Nieuw-Wageningen tot een civitas.
- ⁸ H. van Bavel, *Regestenboek van het archief van de Abdij van Berne 1134-1400*, Heeswijk 1984, 24. De Fremery 1901, 272. L.S. Meihuizen, *De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294-1295*, Arnhem 1953, 90 noemt Gyselbertus de Malsen.
- ⁹ P.N. van Doorninck, *Het oudste leenactenboek van Gelre 1326 naar het oorspronkelijk handschrift*, Haarlem 1898, 15. Eveneens in J.J.S. Sloet, J.S. van Veen en A.H. Martens van Sevenhoven, *Register op de leenactenboeken van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen. Het kwartier van Nijmegen*, Arnhem 1924, 700.
- ¹⁰ A. Verkoren, *Inventaire des chartes et cartulaires des Duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse*, (deel2), Brussel 1911, 199 nr. 656: «Henri van Malsen, chevalier, déclare être devenu vassal du duc (Jean III) de Brabant, et avoir à cette occasion transporté au profit du dit duc entre les mains de son châtelain de Heusden (Huesden) Jean de Wijtvlit (Wifliet) seigneur de Blaasveld, pour les tenir de lui en fief selon le droit féodal brabaçon, diverses parties de ses terres allodiales [...] situées dans la juridiction de Herpt.»
- ¹¹ RANB, RvB inv.nr.1111, 582-583. P. Avonds, *Brabant tijdens de regering van Hertog Jan III (1312-1356)*, Brussel 1984, 159-160. Ilc swaerte: Ilc = 200, t = waarschijnlijk tournooise, swaerte = zwarte omdat de munt veel koper en lood bevatte.
- ¹² Avonds 1984, 89-93 en 129-130. Brabant kreeg vanaf de 12de-13de eeuw te veel invloed in de Hollands-Gelderse grenszone, wat tot oorlog leidde. Hellechem = Heilisseem aan de Gete, tegenwoordig in Vlaams Brabant, hier had de hertog zich verschanst in de Premonstratenzer abdij.
- ¹³ RANB, RvB inv.nr.1111, 582.
- ¹⁴ P.N. van Doorninck, *Register op de leenacten van Gelre en Zutphen uit het Staatsarchief te Dusseldorp 1376-1402*, Haarlem 1901, 87. Sloet 1924, 700, geeft: "Een goet ontfangen bij Otto van Malsen 1403".
- ¹⁵ Van Doorninck 1901, 11.
- ¹⁶ Sloet 1924, 701.
- ¹⁷ B.H. Slicher van Bath, *Archief van de heren van Ammerzoden*, RA Arnhem (RAA) (072), regesten 41A.
- ¹⁸ ARA Brussel, Urselfonds, inv.nr.R38, tekst in het Middelnederlands en in het Latijn. Met dank aan Baudouin Graaf d'Ursel, die ons toestemming verleende het familiearchief te raadplegen. A. Graffart, 1998, *Inventaire des archives de la famille d'Ursel*, Brussel 1998.
- ¹⁹ De tekst van het testament (in het Latijn) is gepubliceerd in J.A.J. Beex, 'De oorsprong van het kasteel van Tilburg en de herkomst van het geslacht Van Malsen', in: *De Lindeboom*, Jaarboek (V), Tilburg 1981, 70-119. Beex herontdekte de grafzerk van Arents in het Rijksmuseum te Amsterdam.
- ²⁰ H. Bavel, *Regestenboek van het archief van de abdij van Berne 1400-1500*, Heeswijk 1990, 95. Deze Van Malsen was abt van 1492-1515. De abdij van Berne was vroeger in Berne (ten westen van Well) zelf gevestigd; nu bevindt de abdij zich in Heeswijk.
- ²¹ ARA Brussel, Urselfonds inv.nr.R38.
- ²² RANB RvB inv.nr.1111, 420.

- 23 A.F.O. van Sasse van Ysselt, *Genealogie der Adellijke familie van Eyck*, Den Bosch 1918, 8.
- 24 RAA, Ammerzoden (0372) inv.nr.354 fo25v,26,26v.
- 25 RAA, Ammerzoden inv.nr.359 fo14v.
- 26 In 1590 is het oud-archief van Ammerzoden door een brand verwoest. Ook de kasteelheer, George van Arkel overleed hierbij aan zijn verwondingen. Streekarchief Bommelerwaard, Ammerzoden inv.nr.146, 97.
- 27 RAA, Ammerzoden inv.nr.358 fo.14v. Uit inv.nr.354 fo25v, 26, 26v blijkt dat moeder en zoon het heergewaad zouden betalen, maar dat ze nalatig waren. Een Gosen Voegesang wordt genoemd door J.C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl in *De Navorscher* 48 (1898), 185-186, omdat hij in 1598 in hechtenis was genomen na het schrijven van een "seeker vervloekt Kettters boekje". Ch. Sepp, *Het Staatsoezicht op de Godsdienstige Letterkunde in de Noordelijke Nederlanden*, Leiden 1891, 29-37, beschrijft de gevolgen voor G.V., die beweerd had dat Jezus Christus maar een mens geweest was. Zou deze vrijdenker de koper van het kasteeltje zijn?
- 28 RAA, Ammerzoden inv.nr. 359.
- 29 RAA, Ammerzoden inv.nr. 359 en 358 fo15.
- 30 RAA, Ammerzoden inv.nr. 358 19v, 24v: landverkopen; fo49v verkoop huis. In inv.nr.359: "hier wordt afgetogt 15 mrg: Ergo rest noch 21 mergen".
- 31 Streekarchief Bommelerwaard, Ammerzoden(146),inv.nr.97. RAA, Ammerzoden inv.nr.38, 39.
- 32 *Met gansen trou*, 1964 september, 203,204. Karel van Malsen, kleinzoon van Robbert v. M. en heer van Tilburg (†1587) trouwt de erfdochter van Onsenoort en Nieuwkuik. Hun kleinzoon Karel erft van zijn vader Adriaan O+N in 1608. De liaison Van Arkel (Ammerzoden)-Van Malsen (Well) wordt onjuist weergegeven in o.a. F.A.J. Vermeulen, *De Bommelerwaard*, (Ned. Mon. v. gesch. en kunst III), 's-Gravenhage 1932, 28-29 en F.W. van Gulick, *Nederlandse kastelen en landhuizen*, z.p., Den Haag z.j.(1960), 146.
- 33 RANB, Raad van Brabant inv.nr. 1129, p. 1410, 1472, 1473.
- 34 RAA, Ammerzoden inv.nr.359.
- 35 Streekarchief Bommelerwaard, Ammerzoden inv.nr.12.
- 36 RAA, Ammerzoden inv.nr. 358 fo126v. RANB, R.v.B.1129, p. 1410,1472,1473.
- 37 RAA, Ammerzoden inv.nr. 358 fo127v,128,140; inv.nr. 359, p. 34.
- 38 RAA, Ammerzoden inv.nr. 360G.
- 39 RAA, Ammerzoden inv.nr. 358 fo154,154v.
- 40 RAA, Ammerzoden inv.nr. 358 fo155,155v.
- 41 RAA, Ammerzoden, inv.nr. 360G, 360i. W. Annema, *Oud schrift voor bouwhistorisch onderzoek*, Delft 1988, 30 geeft: 1 morgen is ongeveer 6 hont, 1 morgen is 600 vierkante roede, 1 Gelderse roede is 3,8 m.
- 42 RAA, Ammerzoden inv.vr. 360A. Eveneens in 359 fo33v.
- 43 RAA, Ammerzoden inv.nr. 360G en 359 fo33v.
- 44 RAA, Ammerzoden inv.nr. 360G en 359 fo34. De Bruyn 1994, 261, A.M. van Dam is de dochter van A.M. Walraven.
- 45 RAA, Ammerzoden inv.nr. 360G en 359 fo34.
- 46 RAA, Ammerzoden inv.nr. 360G en 359 fo34.
- 47 Stedelijk Archief 's-Hertogenbosch, krantenverzameling. De H.B.V.C. verscheen in juli 1771 voor het eerst.
- 48 RAA, Ammerzoden inv.nr. 359A, fo35, p. 3, 4. Op p. 81 staan nog drie andere lenen van de heer Lenshoek vermeld (1798).
- 49 RAA, Ammerzoden inv.nr. 359A, p. 81.
- 50 RAA, Ammerzoden, inv.nr. 309.
- 51 SA 's-Hertogenbosch, krantenverzameling.
- 52 SA 's-Hertogenbosch, krantenverzameling. PNBD 7 januari 1823 en 5 mei 1826.
- 53 SA Bommelerwaard, Ammerzoden inv.nr. 98.
- 54 SA Bommelerwaard, Ammerzoden inv.nr. 98. De Bruyn 1994, 264.
- 55 De Bruyn 1994, 264.
- 56 SA 's-Hertogenbosch, krantenverzameling. Datum verschijning is 20 mei 1884 (nr.60).
- 57 De Bruyn 1994, 264-266.
- 58 De Bruyn 1994, 268. Helaas is niet duidelijk wáár Boland deze steen heeft gemeten.
- 59 Berends 1969.
- 60 H. Janse en Th. van Straalen, *Middeleeuwse Stadswallen en Stads-poorten in de lage landen*, Zaltbommel 1975, 63 en 65. Lichtspleten met deze vorm komen overigens wel voor bij kerktorens. Vriendelijke mededeling Albert Reinstra.
- 61 Het baksteenformaat van de woontoren van het nabij gelegen slot Loevestein is 26,5 x 12,5 x 6 cm en deze toren dateert uit circa 1360, van de woontoren bij Hedel 27 x 15 x 7 cm en deze toren dateert uit circa 1325.
- 62 Berends dateert het baksteenformaat overigens in of omstreeks het eerste kwart van de 16de eeuw, zie Berends 1969.
- 63 De Bruyn 1994, 252-255 en Berends 1969.
- 64 Berends 1969.
- 65 Het is overigens niet uit te sluiten dat het graatgewelf pas dateert uit de vroege zestiende eeuw.
- 66 De Bruyn 1994, 244-245.
- 67 In de tekst staat bij De Bruyn dat de muurdikte 1,14 m. is en de 'middellijn' 4,5 meter. Bij de reconstructietekening staat dat de muurdikte 1,15 m. is en de doorsnede 7 m.
- 68 z.n. (J.J.M. Oerlemans), *Slot Well, ook genoemd Huis van Malsen*, z.p. z.j., 2.
- 69 De Bruyn 1994, 268.
- 70 Het schilderij bevindt zich in de collectie van het Maarten van Rossum museum te Zaltbommel.
- 71 Zie voor het Nijmeegse spant: Harry Boekweit en Ad van Drunen, 'Het middeleeuwse tussenbalkjuk opnieuw beschouwd', in: *Monumenten en bouwhistorie. Jaarboek Monumentenzorg, Zwolle/Zeist* 1996, 19-28. De hoofdspanten zijn met de klok mee genummerd van zuidwest naar zuidoost 1 t/m 4. De halve spanten zijn aan de zuidzijde genummerd van oost naar west 1 en 2. Aan de noordzijde zijn deze merken gebroken.
- 72 De Bruyn 1994, 268.
- 73 Oerlemans z.j., 3.
- 74 Oerlemans z.j., 2. Wij hebben dit niet kunnen controleren vanwege de beperkte toegang tot de toren tijdens het onderzoek.